
POTAPLJANJE V ČAS NOB

TATJANA DOLŽAN

Čas narodnoosvobodilnega boja in druge svetovne vojne nam je še dandanes kar blizu, vendar bolj njegove politične kot človeške dimenzije, bolj njegova legendarnost kot podrobna slika. Etnologi smo se pozno lotili raziskovanja, ki bi dalo drugačen pogled na ta legendarna leta. Leta 1978¹ smo se prvič pogovarjali, česa bi se lahko lotili in kako. Do leta 1984, ko je bilo drugič načeto to vprašanje,² pa smo že imeli dobrih deset seminarskih in diplomskih nalog ter magistrsko delo o načinu življenja posameznih vasi v tem obdobju, partizanskih enot in Slovencev v italijanskih koncentracijskih taboriščih.

Ko sem se sama ukvarjala najprej s seminarsko in nato z diplomsko nalogo o oblačenju partizanov na Gorenjskem,³ je bilo potrebno najprej razčistiti nekatere nejasnosti.

Partizane kot posebno družbeno skupino moremo glede na način življenja in naloge v osvobodilnem boju razdeliti na več podskupin: ilegalne delavce v političnih in gospodarskih zalednih organih, v ilegalnih tehnikah, obveščevalce VOS/OZNE ter pripadnike oboroženih enot. Ukvarjala sem se samo s temi zadnjimi, ki so z bivanjem ves čas na prostem in s stalnim premikanjem po prostoru ter močno medsebojno povezanostjo v vojaški disciplini in orožju najbolj spremenili svoje navade in način življenja v primerjavi s predvojnimi.

Problematična je bila tudi zamljepisna zamejitev naloge. Le v začetku narodnoosvobodilnega boja so bile vse enote na področju, ki se pokriva z zemljepisnim pojmom Gorenjske, združene pod enim poveljstvom, od januarja 1943 pa ne več. Možno bi bilo slediti vojaški organiziranosti (kot to delajo zgodovinopisci) in obdelovati, na primer borce 9. korpusa ali XXXI. divizije, kar pa bi povzročilo časovne zamejitve in obenem vključilo tudi dobršen del Primorske, kjer so bile razmere za življenje neprimerno drugačne kot v bogati, s komunikacijami na gosto prepleteni Gorenjski pod nemško okupacijsko upravo. Preprosteje je bilo torej izbrati posamezne enote, ki so v letih 1941-45 delovale na Gorenjskem in so jih sestavljali večinoma Gorenjci.

Zanimala me je celostna podoba oblačenja — vrhnja oblačila, obutev, oprema, okrasje, higiena — od prvih začetkov 1941 do maja 1945. Ponujala pa so še posebna vprašanja: kako so nabavljali novo obleko, perilo, obutev, opremo, koliko so izkoriščali možnosti, ki so jih imeli za vzdrževanje higiene in urejenega videza, ali so raje oblačili vojaške ali civilne kroje in kakšen je bil »vojaški« videz po partizansko, kakšna je bila »lepa« obleka, modni pojavi, kolikšne so bile težnje po uniformnem izgledu in obenem možnosti za individualno uveljavljanje posameznikovih želja in predstav v oblačenju, ter

kateri elementi so izražali položaj v vojaški hierarhiji, starost in spol nosilca. Skratka, vprašanja, ki so natančneje slikala odnos pripadnikov oboroženih partizanskih enot do obleke in oblačenja, a tudi njihove predstave in doživljanje narodnoosvobodilnega boja in sebe samih v tistih burnih časih. Končno sem skušala oceniti vrednotenje obleke in ostalih sestavin oblačenja v primerjavi z drugimi platmi partizanskega načina življenja.

Probleme sem si torej zastavila precej široko — teže pa je bilo poiskati podatke, ki bi o tem govorili. Neposredno opazovanje na terenu pač ni bilo mogoče, zato sem se morala opreti na omembe v vseh dosegljivih virih — arhivih obravnavanih enot, intendanturah nadrejenih, objavljenih dokumentih in podatkih v zbornikih, v partizanskih časopisih, spominski literaturi in monografijah obravnavanih enot ter opisih posameznih dogodkov, bojev v času NOB na Gorenjskem, v literarnih delih. O oblačenju samem sem našla tri članke; le eden od teh je bil strokoven.⁴ Pomemben vir so bile številne fotografije, ki sem jih skušala računalniško obdelati, vendar so se dobljeni podatki izkazali manj uporabni, kajti veliko fotografij je nenatančno, celo netočno dokumentiranih.⁵ Pogosteje tudi prikazujejo poveljujoče kot navadne borce, ki so običajno na skupinskih posnetkih slabše razpoznavni. Materialni ostanki v muzejih in pri posameznikih imajo ravno tako omejeno pričevalno vrednost, spet zaradi nenatančne dokumentiranosti.

Tako zbrane podatke sem dopolnjevala in preverjala v pogovorih z udeleženci vojnega dogajanja na Gorenjskem, predvsem s pripadniki partizanskih oboroženih enot, a tudi s terenskimi delavci. Prvi vprašalnik sem zastavila precej splošno in je bil za vse enak, vendar se ni najbolje obnesel — izkazalo se je, da ta plat življenja partizanov ostaja v temnem kotu spomina, toliko bolj, ker so se bili do sedaj navajeni spominjati zgolj poteka posameznih dogodkov, akcij, bojev. Poleg tega so pogosto vnašali izkušnje iz povojnega življenja. Uspešnejši so bili usmerjeni intervjuji, kjer sem natančno določala čas, dogodke in udeležence in se s sogovornikom skušala čim bolj vrniti v partizansko doživljanje. Koristno, a precej težko obvladljivo, je bilo tudi soočanje dveh, treh vojnih tovarišev v pogovoru o oblačenju v posameznih enotah.

Raziskava je bila kakovostno orientirana, številčno vrednotenje pa močno zapostavljeno. Težko si predstavljam, da bi (v okviru diplomske naloge) raziskovala s pomočjo vzorčnega števila intervjuvancev; prvič bi bilo takšen vzorec težko določiti, saj so borci premalo evidentirani glede na udeležbo v posameznih enotah in ilegalnih organizacijah v času NOB, in drugič bi to terjalo veliko truda, ker anketiranje z vprašalnikom, poslanim na dom, najbrž ne bi bilo uspešno. Sama sem skušala pomankljivosti majhnega vzorca nadomestiti s kritičnostjo virov.

Izpostavila bom le nekaj ugotovljenih značilnosti oblačenja partizanov v obravnavanih enotah.⁶

Uniformnega kroja obleke partizani niti v Sloveniji niti na Gorenjskem niso nikoli nosili, kljub temu da se je sčasoma oblikovala podoba partizanske uniforme, ki jo je kasneje povzela JLA, le da je jahalne zamenjala z dolgimi hlačami. Potrebo po uniformiranosti, vsaj po

nekem enotnem znaku pripadnosti, kar je bilo po mednarodni konvenciji⁷ nujno za priznanje oboroženih enot kot vojaških, je vrhovni štab razrešil že v letu 1941 z uvedbo rdeče peterokrake zvezde na nacionalni zastavi kot znaku na pokrivalu. Neuradno pa je imela poseben pomen tudi sama peterokraka kot simbol protifašističnega boja. Na Gorenjskem se je posamezno pojavljala že v prvem letu bojevanja. Predpisan znak na pokrivalu pa so gorenjski borci začeli nositi šele skupaj z enotnim pokrivalom slovenskih partizanov — triglavko, jeseni 1942 in v letu 1943. Borci se ga danes zelo slabo spominjajo, pač pa se zdi, da so za svoj znak prej sprejeli rdečo peterokrako. A tudi zanjo ni bilo mogoče natančno ugotoviti, kdaj in kako so jo začeli nositi. Zdi se, da je bil to dolgotrajen, neprisiljen, a tudi nezaveden proces, skorajda postranskega pomena. Marsikdo sploh ni nosil nobenega znaka, posebno ker so bile vrste pokrival prva leta zelo pestre in tisti del obleke, ki so ga najpogosteje izgubljali. Šele nošnja titovk jeseni 1943 skupaj s strožjo organiziranostjo oboroženih enot kot NOV in PO je dokončno uveljavila rdečo peterokrako in titovko kot uniformen del partizanskega oblačenja. Vendar uniformno zgolj kot splošna podoba, sicer pa je bilo posamezno pokrivalo z znakom še vedno individualno prepoznavno, zaradi različnega uporabljenega blaga in izdelave.

Sploh so bila večinoma vsa oblačila dokaj individualna, saj so bili partizani zelo pestro oblečeni, tako v civilne — športne ali vsakdanje kroje, kot vojaške — dele posameznih uniform. Izbira kroja pa je bila navadno le v začetku partizanovanja osebna, kasneje jo je pogosteje določala možnost pridobitve novih kosov obleke in močno tudi posameznikova iznajdljivost v klobčiču preskrbovalnih možnosti. Le nekateri so se že v letu 1941 oblekli v vojaške kroje — dele uniform razpadle jugoslovanske armade. Večina pa je nosila vetrovke, suknjiče, površnike, dolge hlače ali pumparice, kot so bili navajeni industrijski in kmečki delavci, iz katerih so se rekrutirali prvi partizani na Gorenjskem. Vojaški videz — podobo partizana — so si oblikovali z nošnjo vojaških pasov in orožja. To je bilo prva leta tudi najbolj praktično, saj so pogosto podnevi hodili v naselja in je bilo tako preoblačenje v civilno podobo zelo hitro. V naslednjih letih pa so po stažu stari partizani vse pogosteje nosili vojaški kraj. Sprva oblačila jugoslovanske armade, gasilska ter oblačila različnih nemških polvojaških organizacij, kasneje pa tudi nemška orožniška in policijska. Teh zadnjih so se najprej namreč izogibali, ker je značilna zelena barva od daleč določala sovražnika. Zadnji dve leti vojne pa si je marsikdo dal tudi narediti vojaško obleko partizanskega kroja, posebno odredni, brigadni in bataljonski poveljujoči, ki so si tako oblikovali uniformno podobo — čez boke segajoča bluza s pasom in jermenjem čez prsi, jahalne hlače, škornji, titovka. Vojaški kraj se je tako uveljavil, da so ga nosile tudi partizanke. Te so prvo leto oblačile najprej smučarske hlače namesto kril, od 1943 pa tudi vojaške bluze, pasove, škornje in orožje. Razlike med moškim in ženskim oblačenjem so tako postale minimalne, ločila ju je le daljša pričeska partizank. Zadnje leto pa so bile posebno priljubljene anglo-ameriške uniforme iz zavezniške pomoči. Civilne kroje oblačil so nosili le številni novi mobiliziranci.

Možnosti za vzdrževanje čistega in urejenega videza so se v partizanskem načinu življenja na prostem in ob stalnem premikanju zelo zmanjšale. Skladno s tem je popustila tudi zahtevnost do lastnega videza — pomečkana, prepotena obleka, prepojena z vonjem po dimu tabornega ognja in smrečja, na katerem so spali, manjkajoči gumbi, razhojena in strgana obutev, ožgana oblačila in ušivost so postali vsakdanji. Najhuje je bilo med hajkami, daljšimi pohodi in boji, zato so si, ko je to minilo, navadno vzeli nekaj časa, da so se osnažili in uredili. Poseben pomen je dobilo sveže perilo in čista srajca, kar je, tudi če se niso umili po vsem telesu, dajalo občutek urejenosti. Poveljujoči, ki so imeli navadno več možnosti za vzdrževanje snažnosti in so bili bolj urejeni, so posebno v zadnjih letih vojne v zboru postrojene borce nadzirali, ali so obriti, snažni in dostojni, zlasti preden so šli v vas med ljudi. Posebno vprašanje higiene je bilo razuševanje, ki so ga tudi skušali urediti kolektivno, prepreke so bile namreč precejšnje, med drugim tudi kronično pomanjkanje perila v brigadi. Skromnost v številu oblačil, ki jih je nosil posameznik, je danes očitna — srajca, hlače, pulover in vrhnja oblačila so služili kot spalna, svečana in vsakdanja obleka. Tudi pozimi se število kosov ni povečalo, oskrbeli so se le s toplejšimi oblačili. Uveljavilo se je zatajevanje mraza kot posebna norma obnašanja. Tako si tudi pri stražarjenju in čakanju v zasedah do zadnje zime niso pomagali z dodatno zaščito.

Najpomembnejši sestavini oblačenja pa sta bili borcev vseskozi dobra obutev, na primer močni planinski čevlji, in orožje. Prva leta so partizani zelo cenili bombe, saj so jim dajale občutek varnosti, češ, sovražniku ne bodo prišli živi v roke. Avtomatsko orožje pa je vzbujalo navdušenje zaradi svoje učinkovitosti v boju. Ker ga je bilo malo in so si ga pogosto razdelili poveljujoči, je tako kot škornji — težko dosegljivi zaradi večje količine potrebnega usnja — postalo znamenje položaja v vojaški hierarhiji, za večino borcev kar prestižnega pomena.

Pri raziskovanju oblačenja pripadnikov partizanskih oboroženih enot sem skušala le skozi eno sestavino materialne kulture te družbene skupine predstaviti njihov vsakdan, vrednotenje, reagiranje. Menim, da je to lahko dobra raziskovalna metoda, toda slediti morajo še druge takšne tematske naloge, vsaka posamič kot žaromet v globino obravnavanega časa ali družbene skupine. V zvezi z narodnoosvobodilnim bojem se nam ponujajo še nedotaknjene, odlične teme — na primer prehranjevanje, stavbarstvo, šege in običaji, vrednote in moralne norme, medčloveški odnosi v družini, sorodstvu, sosedstvu itd.

OPOMBE

¹ Etnologija in sodobna slovenska družba, Brežice 1978

² 8. in 9. novembra 1984 v Mariboru

³ Diplomsko nalogo Oblačenje partizanov v gorenjskih enotah (1941–1945), mentor Božidar Jezernik, sem na Oddelku za etnologijo na ljubljanski Filozofski fakulteti zagovarjala v februarju 1986

- ⁴ Mile Pavlin, Partizanske obleke, navade in prehrana, Borec 1959, št. 7, str. 325–328
 Franc Konobelj-Slovenko, Od klobukov do titovk, Borec 1957, št. 11, str. 61–63
 Miroslav Luštek, Nekaj zunanjih znakov partizanstva, Letopis Muzeja narodne osvoboditve LRS v Ljubljani II, 1958, str. 1–28
⁵ Fototeka Gorenjskega muzeja v Kranju vključuje tudi večino fotografij, zbranih v drugih muzejih
⁶ Kamniški, Cankarjev in Storžiški bataljon (1941), Kokrški odred (1942), Gorenjski odred (od 1942 do jeseni 1944), Skofjeloški odred, Jeseniško-bohinjski odred in Kokrški odred (od jeseni 1944 do maja 1945), Prešernova brigada (od julija 1943 do maja 1945)
⁷ Haška konvencija o Pravidih vojevanja na zemlji (pehota), sprejeta 18. 10. 1907. O priznavanju oboroženih enot prostovoljcev kot vojaških (torej vojnih ujetnikov v primeru zajetja) govorijo 1., 2. in 3. odstavek Pravil, dodanih tej konvenciji

Tatjana Dolžan

IMMERSION IN THE TIME OF THE NATIONAL LIBERATION WAR

The author reflects on the experiences she gained while she was working on her diploma thesis, Partisan Wear in Gorenjsko.

She considers partisans a special social group that during World War II manifested its difference also by means of its wear. She divides the wear of partisan armed forces into articles of clothing, hair styles, arms and hygienic habits.